

MARIE UNDER

(1883–1980)

Sa läksid, et sa p i d i d: Tulinool
ees juhtis sinu hingust, südant, silma,
ning maha jäi su elu kergem pool.

Nii läksid läbi Hirnu värava
ja tõstsid üles kandle särava
ning söötsid lauldes – valude maailma.
„Käsk”

Under kujunes luuletajaks pikkamööda. Esimestest aja-
kirjanduses trükitud värssidest kuni iseseisva luulekogu
ilmumiseni kulus enam kui kümme aastat, ning veel
kümme aastat võttis, et jõuda tollase luule tippu.

Siuru Printsess ja ajalaulik

Oma pamfletis „Sinises tualetis daam” nimetab August Gailt
Underit „Noor-Eesti puhkema läinud õieks”. Tõeline tulek
kirjandusse toimus rühmituse Siuru ajal, mil Under andis
välja kolm esimest luulekogu. Neist kõige tähtsam, kõige
„siurulikum” on esimesena ilmunud „Sonetid” (1917). Rüh-
mituskaaslaste poolt Printsessiks hüütud Underi loomingus
paistab silma uudne ja isikupärane armastuslüürika.

Underi luules elab ja kõneleb **armastav naine**: tundeline,
avameelne ning ümbritsevale ilule vastuvõtlik. Ta sõnastab
oma ärevaid ootusi ning pihtimusi kohtumistest armasta-
tuga. Teda ümbritseb sageli loodus, mis – olgu maakohas
või linnamaja aias – on kaunis, natuke dekoratiivne, eksoo-
tilise hõnguga (näiteks luuletuses „Sirelite aegu” või „Sinine
terrass”). Underi kujutuslaad on suuresti impressionistlik.
Luuletaja annab edasi erksaid meeltemuljeid – eeskätt
värve ja varjundeid, kuid ka näiteks lõhnaaistinguid. Täht-
sal kohal on naiselikud atribuudid: riided, ehted, tubased
interjöörid.

Ehtides 2

See kleit on ikka tõusnud sulle pähe
kui mürgilõhna hajutav jasmiin:
eks pesitse kuldlubadusi siin
siidvoltides, mis nagu roosilehe

peenpehmest koest. Kui armuke see mähe
mu liikmeid silib; kaela valge liin,
kus hõõgumas su suudluste rubiin,
su silmi pimestab kui kallis ehe.

Kuuvalgena loorkangaskäistest helgib
mu käsivarte rõõmust tuksuv paar,
kui hõiskel nad su kaela ümber tõstan.

Tean kuis su süda janub, ihu nälgib
mind viüübata... Oh, kutsuv armusaar,
kuis küll su lämmatavat küllust kestan!

Underi kõige „siurulikum” luulekogu
on esikteos „Sonetid”.

„Ehtides” iseloomustab hästi Siuru-aegse Underi poeetilis-
list maailma ja impressionistlikku kujundlikkust. Underi
kujudid toetuvad kõige levinumatele, hästi eristatavatele
võtetele – võrdlustele, metafooridele ja epiteetidele –, ent
on samas isikupärased, tundeelavad. Kleit ja sellesse riietuv
naine sarnanevad lilled, kuupaiste ja taevaga – loodusega.
Samas on kleidirii pehme ja erutav nagu armastatu puu-
dutus, meenutus suudlustest ergab mälestuses nagu rubiin.
Erinevad nähtused, nagu loodus, asjad, inimese keha ja tun-
ded, on Underi luules kõnekalt kõrvuti, võrdluste ja asen-
duste kaudu üksteisega seotud. See on naiselik harmooni-
line maailm, kus kõik, ka pisiasjad, on tähelepanuväärsed
ja poeetilised.

Nagu esikkogu pealkiri osutab, on Underi paljud luu-
letused vormilt sonetid. Seda nõudlikku klassikalist vormi
järgib luuletaja põhijoontes kindlalt, kuigi vahel lubab
endale ka vabadusi – ebapuhastes rütmides või rütmilistes
kõrvalekalletes.

1920. aasta künnisel sai Siuru printsessist ajalaulik. Tema
kogud „Verivalla” (1920) ja „Pärisosa” (1923) sisaldavad aja-
lauludele tüüpilises ekspressionistlikus tehnikas luuletusi.
Sirelilõhnalisest aiast on luuletaja äkki sattunud koolnu-
haisulisse hädaorgu, otsekui maailmalõpu aega.

Laatsarused

Teeveerud täis on vaeseid Laatsarusi,
neid veristanud elu raisakull:
see purend sõja sajasuine susi.

Ons inimene siis see vilets hull,
kes väristustes rappub nagu peru,
see kägarasse kerind elav null!

Ja sääl see veider iseveerev käru,
mil inimpää, mis luitund kätest kist
seas tramme väntab: jalutu ning näru.

Päev-päevalt kestab nende õudne ist:
on paigat kehi, rauast, puust ning traadist,
on liitnud nende keha nõelapist.

On läbi veet karboolist, sublumaadist
neid heidikuid, ja liimind arsti taip –
mis sest, et veidi tondiilma laadist

ja mõni nagu kirstust karand laip!
On kerjav kätestik veel käiste torust,
saand sellest võikamaks see elav vaip:

kui osatelev oire surmaorust.

Nagu Underi luules varemgi, põimuvad „Laatsarustes” ini-
mene, looduse- ja esemetering. Ent tulemuseks pole koos-
kõla, vaid inetu, õudne, ebaloomulik maailm. Elu on kui
kiskja; inimesed on nagu surnud, sarnanevad esemete või
thesisolenditega. Luuletuses on ridamisi ülimalt realistlikke,

Kogus „Rõõm ühest ilusast päevast”
on esil elujaatavad tungid ja loomulik
elurõõm.

Ernst Hallopi maal (1958) kujutab
Marie Underi ja Artur Adsoni kodu-
maja, mis sõjajärgseil aastal kuulus
Friedebert ja Elo Tuglasele.

isegi naturalistlike detaile, mis on esitatud ekspressionis-
mile iseloomulikult – liialdvalt, hüperbooli kasutades.
Metafoori, võrdluse ja hüperbooli kõrval torkab kujundi-
võttena silma veel metonüümia (osa terviku asemel). Kan-
natajate viletsust väljendavad kord kerjamiseks tõstetud
käed, kord traadiga kokkuõmmeldud liha, kord pea, mis
ainsana meenutab elavat inimest.

Underi luules esineb korduvalt Piibli motiive. Neid
tuleb ette teistegi ajalaulikute loomingus, kuid Underil on
need eriti tähtsad. Piiblist pärineb ka eespool toodud luu-
letuse aluskujund – Laatsarus, mees, kelle Jeesus surnust
üles äratas. Luuletuse „Verivalla” katastroofinägemus mee-
nutab põrgut ja lõpeb kujundiga taevastest inglitest, kelle
valged tiivad on maa pealt tulvavast verest roosaks värvu-
nud. Under mõistab, et usk jumalasse ja kristlik headus
võivad anda inimesele elulootust. Näiteks luuletuses „Ma
elan!” väljendub ellujäänu kohustus saada puhtamaks ja
paremaks.

Ajaluulel ja ekspressionismil on tähendus ennekõike
Underi järgneva loomingu järgu ettevalmistajana. Kõige
õnnestunumad on ajalaulude perioodilgi isiklikumad
tundeväljendused, nagu „Endaga” või „A rebours I”.
Viimases sõnastab luuletaja meelde jäävas, kärsitus ja kat-
kendlikus rütmis oma rahutuse ning kõikumise vastand-
like tunnete vahel:

Ja nii olnd ikka, et und ei iial mu lauge vahele palju mahu.
Ja nii jääb ikka: mul pole rahu, mul rahu pole, mul pole rahu.

Ma rüüpan rõõmu, ent miski minus, see kipub kannatama nõnda,
see kavalam kui mina ise: see kurnab õnnest vaid piima mõnda.

Mus aeva süüdetud kõik tuled, kui oleks püha, kui oleks pidu.
Kuid pigemini: see tulikahju, see leekiv häving, see tore kidu!

End uude sülelussöösti heita tung jälle nagu roosipuhma,
et okkaist lasta end veristada all helbetuisu, täis julma uhma.

Ja keset imalat õnneläigust, täis enesekiisu suurt ekstaasi,
siin sekka kallata sajaseguse kahtlusist kihava mürgiklaasi.

Kõrgaeg

Loomingulisest kõrgtasemest annavad tunnistust Underi neli järjestikust luuleraamatut aastail 1927–1930, eriti kaks esimest: „Hääl varjust” ja „Rõõm ühest ilusast päevast”. Nende teema ja häälestus on erinevad, lausa vastandlikud. **Mure** ja **rõõm**, inimhinge öö- ja päevapool, maailmavalu ning elujõud – niisugused on kahe luulekogu tunde poolused, mis ühtlasi moodustavad kokkukuuluvat eluterviku.

Luulekogu „Hääl varjust” (1927) ühe iseloomuliku luuletusterühma moodustavad realistliku kujundlikkusega elupildid. Luuletaja asub otsekui kõrvaltvaataja positsioonil, laseb kõnelda kujutatul endal. Esile tõusevad **agulivaated**, millest mõne pealkirigi on vastav: „Vaeste patuste tänaval”, „Agulis”, „Seek”. Ent aguliteema on Underi käsitluses iselaadne: lüürikaomane, kujundlik, pigem üldinimlik kui konkreetselt ajakriitiline. Väheste tabavate detailide abil on esitatud üldistusjõulisi pilte inimeste kaotatud või umbjooksnud elust.

*Mõni tõbine kambriks kui Jumala lammas,
või mõnigi hull.*

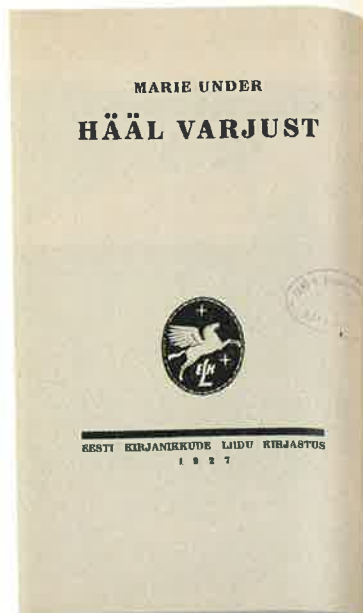
*Mõnest poonustki kõneleb süngisammas.
Siin ruumi on igal õnnetul.*

*On lutikaid, priskeid kui jõhvikamarju
– üks vagune loom –,
all tapeti kõltund lehtede varju
käib risti ja põiki neist verine joom.*

„Agulis”

Teine ja sellele luulekogule eriti iseloomulik liik luuletusi on esituselt **sisemonoloogid**, sisevaatlused, kõnelused enesega. Korduvad **hirm**, **mure**, **eluvaev**, **ummikutunne**. Kord kumisevad kõrvus mure rasked, ähvardavad sammud: „Ma tulen, ma tulen, tee lahti üks!” (luuletus „Kontvõõras”), kord paneb üksindustunne ahastama: „Kus, kus on koht mu kisale? / Kus päästan valla oma karjatuse?” („Ahastaja”). Pidev eluvaev tundub kui hunt, „kes sööb meie liha ja joob meie verd” („Ummikus”), sunnib möönma allajäämist: „Jah, huul see hinge verev palistus, / see kannab tumma märki: Alistus.” („Vaev”)

Kogus „Rõõm ühest ilusast päevast” (1928) on esil inimese sisemaailma teine pool – **elujaatavad tungid ning loomulik elurõõm**. Underi kogus väljendub see ennekõike ühtekuuluvustundes **loodusega**. Loodus mõjutab inimese elutunnetust, aitab tal oma elu väärtustada. Looduse ringkäik kõneleb elu kestvusest, jätkuvast uuestisünnist. Ka talvine vaikelu, surm, valmistab tegelikult ette uut ärkamist, on „ainult uue olemise sild”, nagu kirjutab Under luuletuses

„Hääl varjust” on tunnistus Underi loomingulisest kõrgtasemest.

„Raismik. Mets”. Inimene läbib oma elus mitte ühe, vaid mitu aastaringi: ta võib kanda kaotusi ja alustada seejärel ikka ja jälle uuesti. Lisaks võib ta osa saada esivanemate tehtust ning kesta edasi järeltulijates.

Underi 1920. aastate luule **mitmekülgsust**, sealhulgas psühholoogilist ja müütilist **lähenemist**, näitab ka tema ballaadilooming kogus „**Õnnevarjutus**” (1929). Underi ballaadid on dramaatilised, peamiselt rahvapäriliku ainekuga värsslood. Läbiv teema on **armastuse ja õnne võimalikkus**. Enamasti armastus puruneb ja õnn kaob. Põhjused võivad olla ühiskondlikes eelarvamustes, nagu eriti ilmekalt tuleb esile Barbara von Tiesenhuseni motiivi elustavas „Porkuni preilis”. Ent sageli purustab armastuse inimene ise, inimloomuse vastuolulisus. Armastus on nii jõud kui nõrkus: see vallandab liiga suured nõudmised või muudab inimese teisest liiga sõltuvaks. Niisugust vastuolu kajastavad ballaadid „Rändav järv” ja „Merilehmad”, mille aines pärineb eesti rahvaluulest. Armastus on seotud ka ema ja lapse suhtega. Underi ballaadides armastab ema oma last, kuid võib ta sellest hoolimata tappa – kas ebausliku eksituse („Vahetet laps”) või väljapääsmatu olukorra tõttu („Lapsehukkaja”).

Underi ballaadid toetuvad küll folkloorsele ainele, ent need ei ole kirjutatud puhtas eesti rahvalaulu mõodus ega stiilis. Luuletaja kasutab enamasti rahvalaulule lähedast trohheilist rütmi ja lõppriimi ning erinevaid stroofivorme. Nii ühendavad tema ballaadid rahvusvahelise ja eesti traditsiooni.

Muutuvas ajas

1930. aastatest alates on Underi looming mahult tagasihoidlikum. Igal kümnendil ilmus temalt üks uus luulekogu, mis ikka tõi esile Underi luule mõne uue tahu. Oma osa etendasid taustal olnud ajaloosündmused.

1930. aastate algupoole loomingut esitav „**Kivi südame**” (1935) on Underi eelnenud loominguga võrreldes mõistusparasemas laadis – selle kogu puhul võib rääkida **mõtteluulest**. Underi mõtteluule ei põhine siiski abstraktsel arutlustel, vaid mõtestatud sümbolpildidel.

„Kivis südamest” on Under tagasi pöördunud klassikaliste luulevormide, sealhulgas soneti juurde, ning järgib neid rangemaltki kui Siuru ajal. Üldse on sõnastus tihe ning kokkusurutud. „Kivi südamest” üks põhiteemasid on kunst, mille loomisele ja mõjule pühendatud luuletuste hulgas on kõnekate pealkirjadega sonetid „Adam”, „Taa- veti kannel”, „Shakespeare'i lugedes”, „Loomine”.

Järgmine kogu „Mureliku suuga” (1942) toob esile ühe seni tagaplaanile jäänud külje – Underi kui rahvusliku, isegi poliitilise luuletaja. Esimest korda loeme tema luuletust, mille pealkirjaks on „Kodumaa”: „Paljud on enne siit läbi läinud, / nende varjugi enam ei paista...” Ent Underi patriotism pole pealetükkiv, vaid avaldub talle omase üldinimliku hoiakuna.

Eestit tabanud okupatsioonide ja sõja-aastate painest on märgistatud paljud „Mureliku suuga” looduspildid. Kunagi nii kaunis kevad tundub selles kogus vihane ja vaenulik, hommik kalk kui kivi, päev õhkub ootamatut külma. „Jäät tab hingehõu su huultekurd / ja s i s s e p o o l e sa karjud,” väljendab luuletaja tekkinud pinget (luuletus „Raske hommik”). On ka otsesemalt ajakajalisi, kaastunnet või hukkamõistu väljendavaid luuletusi, näiteks Soome Talvesõjale pühendatud „Kojumine” või Nõukogude okupatsiooni aegset massiküüditamist puudutav „Jõulutervitus 1941”.

*Astun vaikset jõululumist rada
üle kannatanud kodumaa.
Igal lävel tahaks kummardada:
ükski maja pole leinata.*

*Vihasäde hõõgub muretuhas,
nõrdimusest kalk, hell valust meel:
ei saa mitte olla jõulupuhas
sellel valgel jõulupuhtal teel.*

Underi kui rahva eestkõneleja ja poliitilise luuletaja roll võimendub veelgi mõnes tema pagulusaegses luuletuses. Kogus „Sädemed tuhas” (1954) leidub võitlevaid eneseavaldusi, milles luuletaja protestib tema rahvale osaks saanud ajaloolise ebaõigluse vastu ning kutsub üles vaimsele vastupanule: „Meilt palju võetud – siiski meile jäi / me uhkus, au ning viha: seischem püsti päi” („Mälestus ja töotus”). Paguluses kirjutab Under mitu silmapaistvat kodumaaluuletust, näiteks „Kusagil”, „Võõrsil”, „Põgenik”:

*Kord veel tagasi tahaksin
leida kodutee,
kodumullas siis magaksin
välja kõik silmavee.*

„Mureliku suuga” näitab Underit rahvusliku, isegi poliitilise luuletajana.

Underi pagulusaegses loomingus pole ülekaalus siiski üleskutsed ega patriotiline luule. Luuletaja pöördub tagasi oma pärisalale, isikliku elamuse juurde, ning avardab selle üldinimlikuks tõdemuseks. Tagasivaadetest elule, mõnikord üsna konkreetsest mälestusest kasvab inimese ja looja saatuse üldistus. On palju meeldejäävaid luuletusi („Käsk”, „Loobumise võit”, „Viimne valgus” jt), mis üllatavad nooruslikult elujaatava hoiakuga. „Mu tiibade viimast ja kirjamat sulge / veel pole ta kitkund: / see särab... see särab kui võiduhüüd,” kuulutatakse luuletuses „Loobumise võit”. Teiselt poolt avaldub elutark, võimas igavikutunne seal, kus poetess valmistub otsekui oma viimseks tähtsaks sammuks, kohtumiseks Öö saadikuga, näiteks luuletustes „Must tuul” ning „Ja langes üks täht”.

Underi hilisluules valitseb tihe, lakooniline sõnastus, mis meenutab „Kivi südamest” vormikindlust. Klassikalistel luulevormidel pole siiski nii olulist osa. Tähelepanu pälvivad ka mõned vabama vormiga lühikesed hetkepildid, nagu vabavärsiline „Viimne valgus”.

Viimne valgus

*Ei, ära pöördu viimsest valgusest,
kui läeme õhtule,
las helendab me tõsinenud nägu,
mis märgit pikast varjupoolest rännust.*

*Näe, tuulte nobedus
lööb pehmed lehed eest:
see okste avang nagu lahke kodu-üks –
veel mõni samm –
ja õhtupunas seisame kui kolde ees.*

FAKTE JA VÄITEID

Marie Underi luule on kirjutatud pika aja jooksul, selles kajastuvad eri ajaloojärgud ning poeetilised stiilid.

Underi luule on eeskätt psühholoogiline, annab edasi inimese siseilma keerukust, tundeid ja varjatud tunde.

Underi luulet läbib olemise suur vastasseis – elu ja surma, rõõmu ja mure, valguse ja varju vahel.

Marie Underi luulekogud:
„Sonetid” 1917,
„Verivalla” 1920,
„Hääl varjust” 1927,
„Rööm ühest ilusast päevast” 1928,
„Õnnevarjutus” 1929,
„Kivi südamest” 1935,
„Mureliku suuga” 1942,
„Sädemed tuhas” 1954.

LISALUGEMIST

Artur Adson. Marie Underi eluraamat. Stockholm: Vaba Eesti, 1974

Helmi Rajamaa. Marie Under inimesena. Stockholm: Teataja, 1983

Marie Under. Koostanud R. Hinrikus, J. Kronberg, S. Olesk, T. Tepandi. Tartu: Ilmamaa, 2003